

ISSN 2181-922X

O‘ZBEKISTON

TIL VA MADANIYAT

LINGVISTIKA

2023 Vol. 1 (1)

www.navoiy-uni.uz

www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Hamidulla Dadaboyev
Bosh muharrir o'rinbosari: Zulxumor Xolmanova
Mas'ul kotib: Dilafruz Muhammadiyeva

Tahrir hay'ati

Baxtiyor Abdushukurov, Samixon Ashirboyev, Sulton Normamatov, Munavvara Qurbonova, Muhayyo Hakimova, Dilrabo Baxronova, Mardon Rahmatov, Mo'minjon Turdibekov, Nodira Alavutdinova, To'lqin Tog'ayev, Muqaddas Abdurahmonova, Marhabo Umurzoqova, Shoirra Bobomurodova, Manzura Shamsiyeva, Gavhar Komilova, Muhabbat Madaminova, G'af-forjon Rahmonov, Rohila Abdullayeva, Saodat Israilova, Nodir Jo'raqo'ziyev.

Jurnal haqida ma'lumot

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

"Lingvistika" Oliy attestatsiya komissiyasi ilmiy nashrlar ro'y-xatidagi "O'zbekiston: til va madaniyat" jurnalining tilshunoslik yo'nalishidagi seriyasi bo'lib, yilda ikki marta e'lon qilinadi. "Lingvistika" seriyasida professor-o'qituvchilar, doktorantlar, stajyor-tadqiqotchilar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlarning lingvistika yo'nalishidagi ilmiy maqolalari nashr etiladi.

"Lingvistika" seriyasi 2021-yil mart oyidan chiqqa boshlagan.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.linguistics.tsuull.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Hamidulla Dadaboyev

“Devonu lug‘otit turk” da taom tayyorlash uchun zarur buyumlar nomlarini ifodalovchi leksik birliklar xususida.....4

Muhayyo Hakimova

O‘zbek tilida sinonimiya munosabatining zamonaviy talqinlari.....16

Болат Қалыбеков

Қазақ терминологиясының кейбір өзекті мәселелері.....31

Марина Инамова

Принципы составления и подачи дидактических иллюстрированных параметров при составлении двуязычного учебного фразеологического словаря (на основе английского и русского языков).....52

Muhabbat Madaminova

Pragmatik lingvistikaning shakllanishi va matnning lingvopragmatik tadqiqi...64

Uktam Shamsiyev, Manzura Shamsiyeva

Психолингвистический анализ социализации ребенка.....75

Kamola Rixsiyeva

“Qap=” asosidan shakllangan ot leksemalarning tarixiy-etimologik tahlili.....86

Iqbol O‘razova

“Harakat” semali frazemalarning semantik tahlili (XIV asrning ikkinchi yarmi manbalari asosida).....97

Nodira Alavutdinova

O‘quv filmlari vositasida yozma va og‘zaki nutq ko‘nikmasini shakllantirish.....108

Rohila Abdullayeva

V. Fon Gumboldtning til va xarakter uyg‘unligiga oid qarashlari.....116

Ziyoda Kasimova

“O‘tkan kunlar” asaridagi kiyim-kechakni ifodalovchi realiyalar tahlili.....125

Zarina Muzaffarova

Milliy ruhiyat ifodasida metaforaning o‘rni.....131

Umida Jalilova

The role of linguoculture in the linguistic studies.....138

Xusan Minavarov

O‘zbek tilshunosligida sud terminologiyasi.....147

Aziza Rahmonova

Sun‘iy intellektni takomillashtirishda parallel korpusning o‘rni.....153

Munisa Abduazizova

Frazemalarni etimologik asosiga ko‘ra tasniflash masalasi va ularning shakllanish omillari.....163

O‘zbek tilida sinonimiya munosabatining zamonaviy talqinlari

Muhayyo Xakimova¹

Abstrakt

Mazkur maqolada sinonimiya hodisasining onomasiologik, semasiologik, antoposentrik talqinlari tahlil qilingan. Sinonimiya hodisasini vujudga keltiruvchi omillar o‘rganilgan. Asosiy e‘tibor kognitiv va lingvomadaniy omillarga qaratilgan. Bunda olamni bilish, evfemistik qo‘llashlar natijasida shakllangan sinonimik qatorlar aniqlangan va tahlilga tortilgan. Maqolada sinonimiya va graduonimiyaning farqli xususiyatlariga alohida e‘tibor qaratilgan. Sinonimik qatordagi farqlanishlar va sinonimiya turlari yanada oydinlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: *sinonimiya, antoposentrik tahlil, kognitiv omil, antoposentrik tahlil, absolut sinonimlar, nutqiy sinonimlar, konnotatsiya.*

Kirish

Sinonimik munosabat xususida jahon va o‘zbek tilshunosligida ko‘plab tadqiqotlar bajarilgan va olib borilayotgan bo‘lsa-da, ushbu hodisaga turlicha ta‘rif beriladi, darsliklarda hamma e‘tirof etgan yagona ta‘rif mavjud emas. Ko‘pincha, sinonimiyani izohlashda ma‘nodagi to‘liq yoki qisman bir xillik, biri o‘rnida ikkinchisining qo‘llana olish imkoniyati mavjudligi, ideografik, vazifa semalarining aynanligi va ifoda semasining farqli ekanligi kabilar hisobga olinadi. Odatda, ta‘riflarning turlicha ekanligi lingvistik yo‘nalishlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Onomasiologik yondashuvda sinonimiyani bir mohiyatni turli nuqtayi nazardan nomlovchi leksemalar munosabati deb ta‘riflash mumkin. Zero, sinonimik qatordagi barcha a‘zolar bitta denotat, tushunchani konnotativ, uslubiy, vaqt nuqtayi nazaridan farqli nomlaydi. Masalan, bir denotatni (voqelikdagi aynan bir narsani), ya‘ni inson boshining old qismini *yuz, bet, aft, bashara, chehra, jamol, diydor, oraz, ruxsor* leksemalari nomlaydi. Ushbu

---

¹Xakimova Muhayyo Karimovna – filologiya fanlari doktori, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: xakimova197621@gmail.com

Iqtibos uchun: Xakimova, M.K. “O‘zbek tilida sinonimiya munosabatining zamonaviy talqinlari”. *O‘zbekiston: til va madaniyat. Lingvistika.* 2023/1 (1): 16-30.

sinonim leksemalar mazkur denotatni subyektiv munosabat, uslubiy xoslanish jihatidan turlicha ataydi.

Semasiologik yondashuvga ko'ra sinonimiyani denotativ semalari aynan, ifoda semalari bilan farq qiluvchi leksemalar munosabati deb baholash mumkin. Atoqli o'zbek tilshunosi Shavkat Rahmatullayevning sinonimiyaga bergan ta'rifini bunga misol qilish mumkin. "Ideografik semalari teng, bir yoki bir necha jihati o'zaro farqli leksemalar (leksosememalar) leksik sinonimlar (leksosinonimlar) deyiladi (yunoncha *synonimos* - "birgalikda nomlash"). Masalan, *yalqov, dangasa* leksemalari hozirgi o'zbek adabiy tilida ayni bir ideografik semalar yig'imiga ega, ayni bir leksik ma'noni ("mehnat qilishni yoqtirmaydigan") anglatadi va ayrim belgi-xususiyati bilan farqlanib turadi, shunga ko'ra bu leksemalar o'zaro sinonim deyiladi" [Rahmatullayev, 2006, 68].

Antroposentrik tilshunoslikka oid qarashda esa sinonimiya nominatsiyani aniqlovchi munosabat, sinonimik qatorlar esa muayyan konseptning turli tomonlarini ifodalab, lisoniy voqelanishini belgilovchi birliklar ekanligiga e'tibor qaratiladi. Uslubiy sinonimlar esa pragmalingsvistik vosita sifatida ham ko'riladi. *Taqdir, qismat, peshana, yozmish, nasib(a), ko'rgilik* sinonimik qatoridagi leksemalar "taqdir" konseptining o'zbeklar lisoniy ongidagi tashkil etuvchilaridir. Demak, bu o'rinda har bir leksema muayyan bir tushuncha haqidagi xalqning diniy, milliy dunyoqarashidagi bilimlarni o'zida aks ettiradi.

Sinonimiya shaklan har xil; bitta tushunchani turli bo'yoq va ottenkalar bilan nomlovchi; denotativ ma'nosi bir xil; konnotativligi, uslubiy xosligi, qo'llanishi doirasi va darajasi, birikuvchanligi bilan farq qiluvchi; konseptual farqlanishlarni namoyon qiluvchi leksemalar munosabatidir.

Sinonimiya munosabati ma'nodoshlik munosabati deb ham yuritiladi. Sinonimiya munosabati tilda ko'p uchraydigan, universal hodisa bo'lishi bilan birga, u butun lug'at tarkibini qoplaydigan kategoriya emas. Ya'ni lug'at tarkibidagi barcha leksemalar o'z sinonimlariga ega bo'lmaydi.

Sinonimiyani shakllantiruvchi omillar

Tilshunoslikda sinonimiya munosabatining mavjudligi bir qator omillar bilan izohlanadi.

1. So'zlovchilarning ijtimoiy tabaqalanishi (kasbiy, yosh, ijtimoiy sinflar). Masalan, *sil, tuberkulyoz; zotiljam, pnevmoniya; pul, aqcha, mullajiring, yakan*. Tilda sinonimiyaning shakllanishiga kasb-kor, fan, jamiyatning turli tabaqalari (dindorlar, rahbarlar, savdogarlar, talabalar kabi), turli yoshga (bolalar, o'smirlar, qariyalar

nutqi) oid leksikaning shakllanishi ham sabab bo'ladi. Leksikaning gender o'ziga xosliklari ham sinonimik qatorlarni vujudga keltiradi. Masalan, *raqs* va *xirom* sinonimiyasida *xirom* so'zi faqat ayollar uchun qo'llanadi.

2. Tilda turli sheva va lahjalarning mavjudligi: *narvon, shoti; yostiqliq, bolish*.

3. Vaqtning ta'siri. Yangi yoki eskirgan leksikaning tilda yashashi: *yuz, oraz; lab, dudoq*.

4. Tilning uslubiy xoslanishi: *xat, noma, maktub; osmon, samo, fazo, koinot*.

5. Tillarning bir-biriga ta'siri: *ota, padar; kun, quyosh; er, zamin; barg, yaproq*.

6. Kognitiv omil. Olamni bilishning murakkablashuvi asnosida yangi nominatsiyalar shakllanadi. Bunda til egalari bir xilliklardan nozik farqlanishlarni anglaydi va nomlaydi: *samo, fazo, osmon, koinot* sinonimik qatoridagi *koinot* so'zi nisbatan keyinroq olamni o'zlashtirish asnosida shakllangan. Yoki bugungi kunda *noodatiy, nome'yoriy* sinonimik qatorga *anomal* leksemasi qo'shildi. Bu leksema tilimizga kirib kelishining bir qator ijtimoiy, tabiiy sabablari bo'lishi bilan birga, konseptual jihati ham mavjud. Mazkur so'z grek tilidan olingan bo'lib, "qonundan chetga chiqish" ma'nosini beradi. Tabiat hodisalari muayyan qonuniyatlar bilan sodir bo'lar ekan, ushbu odatiy me'yorlarning buzilishi uchun *anomal* so'zi qo'llana boshladi. Insoniyat tabiat qonunlarini bilish darajasi va uni jamiyat qonunlari bilan farqlash darajasiga etgach, bu jarayonlar dolzarblik kasb etgan bir paytda yangi nominatsiyalarga ehtiyoj seziladi. *Galaktika* leksemasi tilimizda faol qo'llanadi va u *koinot* so'ziga sinonimdir. Bu so'z ham *koinotni* o'zlashtirish jarayonlari natijasida paydo bo'ldi va u "gravitatsion bog'liqlik" semasining bo'rtib turishi bilan *koinot* so'zining ma'nosidan farqlanadi.

7. Subyektiv munosabat. Muayyan bir predmetga bo'lgan subyektiv munosabat ham yangi sinonimik nominatsiyalarni hosil qiladi: *oriq, ozg'in, qiltiriq, dirdov, ipiltiriq, ramaqijon*.

Ma'lumki, inson olamni to'g'ridan to'g'ri nomlaydi yoki o'zining subyektiv munosabatini qo'shib nomlaydi. U olamni to'g'ridan to'g'ri nomlaganda leksemaning semantik strukturasi faqat denotativ semalardan iborat bo'lib, konnotatsiyadan holi bo'ladi. Bu kabi leksemalar baholovchi sinonimiyani hosil qilmaydi. Aksincha, ideografik va uslubiy sinonimlar shakllanadi. Lekin biz olamni nomlash jarayonida uni baholab ham ketamiz. Qaysidir olam voqeligi bizga qadrli bo'lishi, qaysidir biri yoqishi yoki yoqmasligi

mumkin. Masalan, o'zbek tilida "yuz" sinonimik qatori *yuz, bet, aft, bashara, chehra, jamol, diydor, oraz, ruxsor, turq* kabi leksemalardan iborat. Bu leksemalarning yuz leksemasidan boshqa barcha a'zolarida ijobiy va salbiy konnotativ sema mavjud. Muayyan denotat, ya'ni kimnidir yuzi chiroyli bo'lishi mumkin bo'lgani holda unga salbiy konnotatsiyali *aft, bashara* kabi leksemlarni qo'llash mumkin. Yoki juda chiroyli bo'lmagan yuz uchun *chehra, jamol, diydor* kabi ijobiy konnotatsiyali so'zlardan foydalanish mumkin. Bu o'rinda konnotatsiyani belgilovchi omil denotatning belgilari emas, balki subyektning munosabati va bu munosabatni yuzga chiqaruvchi pragmatik vaziyatdir.

8. So'z yasalishi ham sinonimiyaning vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Masalan, *sarflamoq, sarf qilmoq, xarajatlamoq, xarajat qilmoq, xarjlamoq, xarj qilmoq, chiqim qilmoq* sinonimik qatori o'zbek tilining so'z yasalish tizimi asosida shakllangan.

9. Polisemiya. Leksema sememalari qancha ko'p bo'lsa, ularning sinonimiya hosil qilish imkoniyatlari ham shuncha katta bo'ladi. Chunki har bitta semema alohida sinonimik qatorlarni hosil qiladi.

	1-semema	sinonimik qator	kontekst
ko'p ma'noli	2-semema	sinonimik qator	kontekst
leksema	3-semema	sinonimik qator	kontekst

Ushbu jadval orqali ko'p ma'noli leksemalarning sinonimiya bilan munosabatini ko'rish mumkin [Хакимова 2022, 50-51].

№	sememalar	ma'nosi	sinonimi	Konteksti
1	bahor 1	<i>Qishdan keyin yozdan oldin keladigan fasl</i>	Ko'klam	<i>Bir o'lkaki, tuprog'ida oltin gullaydi, Bir o'lkaki, qishlarida shivirlar bahor (Oybek).</i>
2	bahor 2	<i>Inson umrining gulgun davri</i>	Yoshlik	<i>Zar beshikka quyosh belandi, Shoshma! – deb oy tongga elandi, Tun-u kunlar shunday ulandi - Oqayotir yillar anhuri, Qaytarmikan umr bahori?</i>
3	bahor 3	<i>Inson umrining bir yili</i>	Yosh	<i>O'n sakkiz bahorga bo'ldim hamnafas.</i>

10. Evfemizmlar ham sinonimiyaning vujudga keltiruvchi sabablardan biri sanaladi: *tug'moq, ko'zi yorimoq, qutulib olmoq, ko'payishmoq*. Bu esa lingvomadaniy omil hisoblanadi. Zero, qattiq gapirmaslik, vaziyatni yumshatish, uyat holatlarni berkitish, qo'pollikni muloyimlashtirish kabilar evfemizmlarda ko'rinadi va u xalq madaniyatidan darak beradi. Bu haqida N.Mahmudov shunday

yoʻzgan edi: "...tilda xalqning urf-odati, yashash tarzi, iqtisodiy ahvoli, qisqasi, xalqning bor-budi, bo'y-basti aks etadi. Muayyan xalqning tilini bilish uning butun borlig'ini anglash demakdir. Muayyan xalq tilining mazmun-u mohiyatini idrok etish shu xalqning tarixi-yu kelajagini idrok etish demakdir". [Mahmudov, 1998, 3] Tilda evfemizmlarning qo'llanishi, odatda, dag'al ma'noli birliklarning salbiy ta'siridan qochish, tinglovchi uchun nutq jarayonida muloyimlikni berish kabi o'ziga xosliklar bilan belgilanadi. Evfemizmlarning yana bir jihati borki, u so'zlovchining, so'zlovchi mansub xalqning yuksak madaniyatidan, etnomadaniy axloqiy me'yorlaridan darak beradi. O'zbek tilida *vafot etmoq, olamdan o'tmoq, ko'z yummoq, rihlat qilmoq, ruhi osmonga parvona bo'lmoq, mangu orom topmoq*; rus tilida *boshqa dunyoga ketmoq* (уйти в мир иной); inglizlarda *ko'pchilikka qo'shilmog, romashka terishga ketmoq, g'arbga ketmoq*; xitoylarda esa aksincha ketmoq kam qo'llanadi: *eski uyiga qaytmoq, Yan-van bilan uchrashmoq* kabi. Ko'rinib turibdiki, har bir evfemistik qo'llashda shu xalqning o'lim haqidagi dunyoqarashi aks etadi. Barcha xalqlar uchun yakdil bir holat borki, o'limni evfemistik nomlashda dunyo tashvishlaridan xalos bo'lish vajining mavjudligi: *найти вечный покой, обрести вечное успокоение, отыскать вечный покой* (mangu orom topmoq), tojik tilida *rāhat šodan, gonoodan, āramidan* (orom olmoq) *o'lmoq* so'zi o'rnida qo'llansa, *ārāmgāh* (oromgoh) qabriston, rus tilida esa vafot etgan odam *покойник* (dam oluvchi) deb ataladi [Hakimova 2021, 34].

Bugungi kunda siyosiy, tibbiy evfemizmlar ham farqlanadiki, *negr* yoki *qora tanli* so'zi o'rniga *afroamerikalik, nogiron* so'zi o'rniga *imkoniyati cheklangan inson, ko'r – ko'rish imkoniyatini yo'qotgan, kar-eshitish imkoniyatini yo'qotgan, kambag'al – ijtimoiy muhofazaga muhtoj kishi, defektologiya – maxsus pedagogika* kabi.

Sinonim leksemalarda ma'no aynanligi, umumiyliги bo'lishi bilan birga, semantik farqlilik ham mavjud bo'ladi. Albatta, sinonimlarda semantik umumiylik semantik farqlikdan ustun bo'ladi va sinonimiya ma'no umumiyliги asosida voqe bo'ladi.

Semantik farqlik absolut sinonimlarda (leksik dubletlarda) kuzatilmaydi: *affiks – qo'shimcha, tilshunos – lingvist*. Bunday sinonimlar ko'proq boshqa tillardan kirgan so'zlar hisobiga voqe bo'ladi. Sinonimik qatordagi leksemalar bir qancha umumiy semalarga ega bo'lishi bilan birga, semantik jihatdan quyidagicha farqlanishlarga ham ega bo'ladi:

- 1) konnotativ ma'nodagi farq;
- 2) denotativ ma'nodagi farq;

- 3) uslubiy farq;
- 4) qo'llanish davriga ko'ra farq;
- 5) leksemalarning genealogik farqi.

1. **Konnotativ ma'nodagi farq.** Konnotativ ma'no (emotsional-ekspressivlik) nuqtayi nazaridan farqlanadigan sinonimlar aynan bir denotatni nomlaydi, lekin ularda ushbu denotatga bo'lgan munosabat farqli bo'ladi: *novcha, norg'ul, naynov, daroz*. Bunday sinonimik qatorlarda atash semalari aynan, ifoda semalari har xil bo'ladi. Demak, bu kabi sinonimik qatorlarda denotativ ma'no va denotativ ma'no asosida hosil bo'ladigan signifikativ ma'no ham umumiy, aynan bo'ladi. Farqlilik esa konnotativ (emotiv) ma'noda yuz beradi:

	konnotatsiya (0)	1-leksema: <i>novcha</i>
denotat	konnotatsiya (+)	2-leksema: <i>norg'ul</i>
signifikat	konnotatsiya (-)	3-leksema: <i>naynov</i>

Kulimsiramoq, jilmaymoq, iljaymoq, irshaymoq, tirjaymoq, ishshaymoq, irshaymoq sinonimik qatoridagi hamma leksemalarning denotati bitta, umumiydir: ovoz chiqarmay xursandchilikni ifoda qilish uchun bajariladigan ko'z, lab harakati. *Jilmaymoq* ijobiy konnotativ ma'noga, *iljaymoq, irshaymoq, tirjaymoq, ishshaymoq, irshaymoq* esa salbiy konnotativ ma'noga ega. Salbiy konnotativ ma'noga ega sinonim leksemalar ham o'zaro salbiylikning darajasiga ko'ra farqlanadi. Masalan, *iljaymoq* sinonimida salbiylik darajasi kuchsizroq bo'lsa, *tirjaymoq* leksemasidagi salbiylik esa kuchliroqdir. Bu sinonimik qatorni H. Jamolxonov aniq misollar bilan quyidagicha tahlil qiladi: "Masalan, *jilmaymoq, iljaymoq, irjaymoq, tirjaymoq, ishshaymoq va irshaymoq* leksemalarining barchasida bitta leksik ma'no – "ovoz chiqarmay miyig'ida kulish" hodisasini nomlash bor, ammo shu ma'no *jilmaymoq* leksemasida biroz ijobiy, *iljaymoq* leksemasida esa biroz salbiy bo'yoq bilan qoplangan, bu salbiy bo'yoq *irjaymoq, tirjaymoq, ishshaymoq va irshaymoq* leksemalarida yana-da ortib boradi. Qiyos qiling: *U hamisha kulib, j i l m a y i b turadigan mehribon chehrani ko'rmadi* (M. Ism.). *Sho'xroq qiz, yigitlar i l j a y i b, bir-biriga ko'z qisib qo'yishadi* ("Mushtum"). *Fosih afandi bo'lsa... qora duldul ustida kuydirgan kalladay i r j a y b o'tirar edi* (M. Ism.) *Fazliddin t i r j a y i b, egri-bugri tishlarining oqini ko'rsatdi*. (O.) *Lekin Murzin hayrat qolib: "U emas-ku!"-degan edi, kommandant: "Adashmang, aynan o'zi"* – *dedi surbetlarcha i s h s h a y i b*. (Sh.) *Yer yutgurlar, nima qilib i r s h a y i b turibsizlar, huv, ko'zlaring teshilsin!*

– *dedi xotinlardan biri* (M. Os.) [Jamolxonov 2005, 279]

Ijobiylik yoki salbiylikning oshib va aksincha, kamayib bori-shi asosida sinonimik qatordagi leksemalar darajalanishi mumkin:

oraz – jamol – chehra – diydor – yuz – bet – aft – bashara – turq [Бозоров 1995, 26]

+4   +3   +2   +1   0   -1   -2   -3   -4

Bunda darajalanish ijobiylikdan salbiylik tomon ortib bormoqda.

Salbiylikdan ijobiylikka yoki ijobiylikdan salbiylikka tomon darajalanuvchi sinonimik qatorlar asosan konkret semantikali leksemalarda kuzatiladi. Zero, inson hissiy bilishi mumkin bo'lgan obyektlarga nisbatan subyektiv munosabat bildirishi odatiy holat. Masalan, Nafisaning kulumsirash harakatini ko'ramiz, u juda chiroyli tabassum qilayotgan bo'lishi mumkin. Lekin uning nojoiz vaqtdagi kulgisi bizga yoqmaganligi uchun bu holatga nisbatan *tirjaymoq*, *irjaymoq*, *irshaymoq* so'zlarini qo'llaymiz. Bo'yning me'yordan balandligini ko'ramiz va uni *novcha* neytral so'zi bilan yoki *naynov*, *daroz* salbiy konnotativ ma'noli so'zlar bilan nomlaymiz. Demak, konkret so'zlarda sinonimik qatorlar ham salbiy, ham ijobiy konnotativ ma'noga asoslanishi mumkin. Yoki ulardan faqat bittasi mavjud bo'lishi ham mumkin.

Abstrakt so'zlarda emotsionallikka asoslangan sinonimik qatorlar deyarli uchramaydi. Zero, abstrakt tushunchalarni nomlashda ularga salbiy yoki ijobiy munosabat bildirish o'zbek tiliga xos emas. Masalan, *baxt*, *iqbol*, *tole*, *saodat* sinonimik qatorini tahlil qilsak, ushbu so'zlar ifodalayotgan signifikativ ma'no: «Hayotdan qoniqish holati». Hayotdan qoniqish hissiga salbiy munosabatda bo'lishning o'zi mantiqsizlikdir. *Baxtsizlik*, *badbaxtlik*, *tolesizlik* so'zlari ifodalayotgan ma'noga esa ijobiy munosabatda bo'lish mumkin emas. Demak, ayni bir abstrakt tushunchaga nisbatan ham salbiy, ham ijobiy munosabatda bo'lish mumkin emas.

Lekin emotsionallik jihatidan neytral so'z bilan birga salbiy ma'noli so'zlardan tashkil topgan sinonimik qatorlar juda kam bo'lsa-da uchraydi. Masalan, *taqdir*, *qismat*, *yozmish*, *pehana*, *nasiba*, *ko'rgilik* sinonimik qatorida *taqdir* emotsionallik jihatdan neytral hisoblansa, *ko'rgilik* so'zida salbiy munosabat mavjud.

Abstrakt sifatlarning sinonimik munosabatida ham abstrakt otlar kabi bitta sinonimik qatorda ijobiy va salbiy konnotatsiya uchramaydi. Masalan, konkret sifatlardan *novcha*, *semiz*, *ozg'in* kabi kelsemalar hosil qilgan sinonimik qatorlarda konnotatsiyaning ijobiylikdan salbiylikka yoki salbiylikdan ijobiylikka darajalanishi

kuzatilsa, abstrakt sifatlarda salbiylik yoki ijobiylikning o'zini darajalanishi kuzatiladi. Masalan, *ayyor, mug'ombir, hiylagar, quv, ustomon, makkor, dog'uli, mo'ltoni, qilviri, shayton, tulki, tullak, qirriq, xirpa, maston* sinonimik qatori ushbu fikrimizga isbot bo'la oladi. [Xakimova, 2019, 185]

2. Denotativ ma'nodagi farq. Ayrim sinonim leksemalarning denotatida ham sezilarsiz farq bo'ladi va o'z-o'zidan signifikativ ma'noda ham farq mavjud bo'ladi.

Denotativ ma'nolari bilan farqlanuvchi sinonimlarda bir xil, umumiy atash semalari mavjud bo'ladi. Farqlilik esa bir denotativ sema doirasida kuzatiladi. Sinonimik qator leksemalari bitta semaning turli darajalarini ifodalaydilar va shu asnoda farqlanadilar. *Kuchli, baquvvat, zabardast* sinonimik qatorida «jismaniy kuchga egalikning ortiqligi» *kuchlidan zabardastga* tomon darajalanyapti. Bu kabi sinonimik qatorlarda atash semasi bilan birga ifoda semasining ham darajalanib borishini ko'rish mumkin. Masalan, zukkolik belgisining (denotativ) tadrijiy kamayib borishiga salbiy munosabatning (konnotativ) oshib borishi darajalari to'g'ri keladi:

Zukkolikning kamayib borishi (denotativlik)

0   -1   -2   -3   -4   -5

sodda – ovsar – go'l – laqma – pandavaqi – merov

[Бозоров 1995, 27]

0   +1   +2   +3   +4   +5

salbiy munosabatning oshib borishi (konnotativlik)

Sinonimiyaning bu turini ayrim tilshunoslar ma'nodoshlik munosabati deb hisoblamaydilar. Bunday ma'no munosabatini mazmuniy graduonimiya deb baholaydilar.

Shu o'rinda sinonimiyaning chegarasi masalasi kelib chiqadi. Agar nominatsiya bir denotat yoki tushunchadan tashqariga chiqar ekan, bunda sinonimiya barbod bo'ladi.

Miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tishi hammamizga ma'lum. Xuddi shunday sinonimik qatorlardagi ma'no darajalarining farqi ortib borishi mazkur birliklarning sinonimiya munosabatini bartaraf qiladi. Masalan, «O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati»da *jahl, achchiq, g'azab, qahr, zarda* sinonimik qatori berilgan. Jumladan, lug'atda shunday keltiriladi: Nojo'ya xatti-harakatga yoki voqea-hodisaga qarshi kuchli darajada qo'zg'algan his-tuyg'u va shunday his-tuyg'uning ifodasi. *G'azab, qahr* so'zlarida belgi darajasi kuchli. *Zarda* nojo'ya, yoqmaydigan ish, xatti-harakatga javob tarzida ifoda etilgan jahlni bildiradi. [Хожиев 1974, 97]. Bizningcha, *jahl, achchiq, g'azab, qahr, zarda* leksemalarini

sinonim deyish biroz munozarali. Chunki bu besh leksema bir xil voqelikni nomlay olmaydi. Diqqat qilinsa, *qahr* va *zarda*, *qahr* va *achchiq*, *g'azab* va *zarda*, *g'azab* va *achchiq* leksemalarining qiyosiy tahlili ularni sinonim deb belgilashga imkon bermaydi. Ular alohida-alohida voqelikni nomlamoqda. *Qahr* va *zarda* leksemalarini qiyoslar ekanmiz, *qahr* nojo'ya xatti-harakatga yoki voqea-hodisaga qarshi kuchli darajada qo'zg'algan hissiyot va ruhiy holatni ifodalaydi. Inson muayyan vaqt davomida mazkur ruhiy holatda bo'lishi mumkin (Bu voqeani eshitib, uning qahri keldi). *Qahr* leksemasi yana insonga xos barqaror xususiyatni ham bildirishi mumkin. Masalan, *Asadbek qahri qattiq odam* kabi bog'lanishlarda insonning xususiyatini aks ettirmoqda. *Zarda*, *achchiq* leksemalari esa kuchli darajada qo'zg'algan hissiyot va ruhiy holatni ifodalamaydi. Ular nojo'ya xatti-harakatga yoki voqea-hodisaga qarshi qo'zg'algan kuchli bo'lmagan beqaror, vaqtinchalik emotsional holatni ifodalaydi. Bu emotsional holat muayyan vaziyatdan tashqarida mavjud bo'lmasligi mumkin.

Achchiq, *g'azab*, *qahr* so'zlaridan yasalgan *achchiqlanmoq*, *g'azablanmoq* va *qahrilanmoq* fe'l leksemalarning denotativ planda ham farqli ekanligini A.Sobirov quyidagi chizma orqali ko'rsatib beradi:

	leksema - 1 (<i>achchiqlanmoq</i>)
denotat	leksema - 2 (<i>g'azablanmoq</i>)
signifikat	leksema - 3 (<i>qahrilanmoq</i>) [Собиров 2005, 193]

4.1-rasm. Sinonimlarda denotatning farqlanishi

Chizmaga e'tibor berilsa, uchta leksemaning denotati ham, signifikati ham bir-biridan farqli alohida chiziqda berilgan. Darhaqiqat, mazkur farqlilik sinonim bo'lmagan so'zlarga xosdir. Agar so'zlar o'zaro sinonimik munosabatda bo'lsa, chizma o'zgacha ma'no kasb etadi. (yuqoridagi 2-jadval)

3. **Uslubiy farq.** Sinonim leksemalar tilning qanday uslubiga xosligiga ko'ra o'zaro farqlanadilar. *Buloq*, *chashma* sinonimlaridan *buloq* oddiy so'zlashuv uslubiga xos bo'lsa, *chashma* badiiy uslubga xos. Sinonimik qatorlar uslubiy tanlash uchun imkoniyat sanaladi. *Tayyor*, *muhayyo*, *shay*, *taxt*, *hozir* sinonimik qatorida *muhayyo* badiiy uslubga, *taxt* esa so'zlashuv uslubiga xosdir.

4. **Qo'llanishi davriga ko'ra farq.** Sinonimik qatorlar qo'llanish davri nuqtayi nazaridan farqlanuvchi leksemalardan ham shakllanishi mumkin. Lekin bu kabi sinonimik qatorlar barqaror bo'lmasdan, muayyan vaqtdan keyin yo'qolib ketadi. 1974-yilda

tuzilgan sinonimik lug'atdagi *tushkunlik*, *tanazzul* sinonimik qatoriga e'tibor qaratamiz. «Taraqqiyot darajasida orqaga qaytish, pasayish. Tanazzul kitobiy. Tushkunlik so'zi yakka shaxsning ruhiy, axloqiy yoki boshqa jihatdan pasayishi, susayishini bildirish uchun ham qo'llanadi»[Xo'jiev 1974, 198]. Tilning ijtimoiy mohiyati til taraqqiyoti uchun juda ham sezilarsiz bo'lgan bir necha o'n yilliklar ichida mazkur *tushkunlik* so'zining *tanazzul* so'zi bilan sinonimiyasini bartaraf qilgan. Bugungi kunga kelib, *tushkunlik* so'zi ruhiy holatga nisbatan ishlatilsa, taraqqiyotdagi orqaga ketish holatiga nisbatan esa *depressiya* so'zi qo'llanmoqda. *Tushkunlik* so'zining mazkur ma'noda uzoq yashamasligiga sabab esa ushbu ma'no rus tilidan to'g'ridan to'g'ri zo'raki kalka qilinganligidadir. Yoki *tamomlamoq*, *tamom qilmoq*, *tugatmoq*, *sop qilmoq*, *soplamoq*, *bitirmoq*, *ado qilmoq*, *yo'qotmoq*, *yo'q qilmoq*, *quritmoq* sinonimik qatorida esa *soplamoq*, *sop qilmoq* leksemalari eski qatlamga xos bo'lib, bugungi kunga kelib *soplamoq* so'zi deyarli ishlatilmaydi.

5. Leksemalarning genealogik farqi. Sinonimik qatorlar so'zlarning genealogik tabiati bilan ham farq qiladi. O'zbek tilida o'z qatlam va o'zlashgan qatlamga oid so'zlar sinonimligi tabiiy holdir. Masalan, *quyosh* – *oftob* sinonimiyasida *oftob* fors-tojik, *quyosh* o'z qatlamga mansub. Odatda, muayyan tilda turli qatlam so'zlari sinonimiya hosil qilsa, semantik farqlilik kamroq kuzatiladi, absolut sinonimlar shunday qatorlarda mavjud bo'lishi kuzatiladi. Lekin absolut sinonimiya tilda juda kam uchraydi, o'zbek tiliga sinonimiyaning bu turi deyarli xos emas. Masalan, turkiy va fors-tojikcha *barg* va *yaproq* sinonimiyasida ham semantik struktura aynan bo'lishi bilan birga, uslubiy xoslangan nuqtayi nazaridan farqlanish mavjud: *barg* so'zi oddiy so'zlashuv uslubiga, *yaproq* badiiy va publitsistik uslubga xosdir.

O'zbek tilida o'zlashgan so'zlardan iborat sinonimik qatorlar ham mavjud. Masalan, *maqsad*, *niyat*, *muddao*, *murod* sinonimik qatoridagi barcha so'zlar arab tilidan o'zlashgan so'zlardir. *Sevgi*, *muhabbat*, *ishq* sinonimik qatorida *sevgi* o'z qatlamga mansub bo'lib, *muhabbat* va *ishq* arab tilidan o'zlashgan so'zlardir. *Baxt*, *iqbol*, *tole*, *saodat* sinonimik qatorida *saodat*, *iqbol* va *tole* so'zlari arab, *baxt* so'z esa fors-tojik tilidan o'zlashgan. *Aql*, *bosh es*, *miya*, *kalla* sinonimik qatorida *bosh*, *es*, *miya* turkiy so'zlar bo'lib, *aql* arab tilidan, *kalla* fors-tojik tilidan o'zlashgan so'zlardir.

Sinonimiya turlari. Tilshunoslikda absolut sinonimlar ajratiladi. Semantik strukturasi aynan teng bo'lgan so'zlar absolyut sinonimlar deyiladi. Lekin o'zbek tilida bunday sinonimlar deyarli

kuzatilmaydi. M.Mirtojiyev *lingvist / tilshunos, qarsak / chapak, shoti / narvan, sinchalak / chittak, o'qituvchi / muallim, askar / saldat, sivilig'a / nay* kabi juftliklarni absolut sinonimga misol qilar ekan, u o'zbek tili uchun xosligini ta'kidlydi [Миртожиев, 2010, 147]. Ko'proq absolut sinonimiya munosabatiga o'z va o'zlashgan qatlam, shevalar o'rtasida vujudga keladi. E'tibor qilinsa, bu kabi so'zlarning ham nozik farqlanishlari mavjud. Masalan, *tilshunos* termini ishlatilish doirasiga ko'ra chegaralanmagan, *lingvist* esa ilmiy uslubiy xoslangan so'z sanaladi. Yoki balandroq ovozda qarsillatib chalingani *qarsak*, pastroq ovozdagisi esa *chapak*. Buni ular shakllangan *qars* va *chap* taqlidlaridan ham anglash mumkin. Sh.Rahmatullayev ham buni o'tkinchi hodisa deb baholagan edi: [Rahmatullayev, 2006, 69].

Rus tilshunosligida absolut sinonimlar noto'liq sinonimlarga, o'zbek tilshunosligida absolut sinonimlar semantik sinonimlarga zid qo'yilishi holatlari mavjud. Bu o'rinda faqat terminlardagina farq bor. Aniqrog'i, sinonimiya munosabatini leksemlarning semantik yaqinligiga ko'ra ikkiga bo'lib o'rganish mumkin: absolut sinonimlar va semantik sinonimlar. Absolut sinonimlar semantikasi bir xil bo'lgan leksemalar munosabatidir. Bu munosabat arab tilida ko'p uchraydi va u arab tilidagi ko'pchilik so'zlarning konnotatsiyadan holi ekanligi bilan izohlanadi. Semantik sinonimiya deb esa, sinonim leksemlarning ma'nosi bir-biridan oz bo'lsa-da farq qiladi. Semantik sinonimlar uyidagi turlarga bo'linadi

1. Ideografik (ma'no sinonimlari, ottenkali sinonimlar) sinonimlar.

2. Baholovchi sinonimlar

3. Uslubiy sinonimlar.

1. Ideografiya sinonimiyada sinonimik qatordagi leksemlarning semantik strukturasiidagi denotativ ma'nolar farqli bo'ladi. Bunda ikki holat kuzatiladi: tushuncha hajmi va darajasi farqli bo'ladi. Sinonimiya aslida ayni bir mohiyatni nomlar ekan, mantiqan uning denotativ ma'nolari bir xil bo'lishi kerak. Lekin insoniyat bir xilliklardan ham farq topishga harakat qiladi. Masalan, *pehin* va *tush* leksemalari bitta denotatni – kunning qoq o'rtasini nomlaydi. Lekin ularning denotativ ma'nosida ozroq farq bor. *Peshin* leksemasi vaqtni namoz vaqtiga, *tush* esa quyoshning holatiga qarab nomlaydi. Mana shunday farqlar asosida shakllangan sinonimlar ideografik sinonimlardir. Lekin kichik farqlilik kattalashishi, miqdor o'zgarishi sifat o'zgarishiga o'tar ekan, sinonimiya bartaraf bo'ladi. *Shabada* va *shamol* leksemalari o'rtasidagi farq keskin bo'lib, bu farq miqdor o'zgarishi emas, sifat o'zgarishidir. Bu ikki leksema bitta voqelikni

emas, boshqa-boshqa voqelikni nomlagani uchun ham sinonim bo'la olmaydi.

Ideografik sinonimlar bir-biri bilan leksik ma'nolari ifodasi hajmiga ko'ra o'zaro farqlanadi. M.Mirtojiyev o'zbek tiliga arab tilidan o'zlashgan *ishq* va *muhabbat* so'zlarini tahlil qilar ekan, shunday fikr bildiradi: «bu so'zlar shaxsga dildan berilgan ishtiyoq» leksik ma'nosi bo'yicha ma'nodoshdir. Lekin bu ikki so'z leksik ma'nolari ifodasi hajmiga ko'ra farq qiladi. *Ishq* so'zining leksik ma'nosida ifodalangan kechinma yor va Olloh uchun, *muhabbat* so'zining leksik ma'nosida ifodalangan kechinma yor, Olloh, ota-ona, farzand va yaqinlariga nisbatan hamdir [Миртожиев, 2010, 209]. Bunga yana *sog'inch* va *hijron* so'zlarini misol qilish mumkin. *Sog'inch* leksemasning ma'no hajmi *hijron* leksemasidan katta bo'lib, *hijron* odatda yor, mahbubaga nisbatan ishlatilsa, *sog'inch* esa barcha jonli va jonsiz narsalarga nisbatan ham qo'llanadi. Yoki *nomdor*, *dongdor*, *mashhur* sinonimik qatoridagi so'zlar taniqlilik darajasi bilan birga qo'llanish doirasi bilan ham farqlanmoqda. *Nomdor* va *dongdor* so'zlari insonlarga nisbatan ishlatilsa, *mashhur* esa jonli va jonsiz narsalarga nisbatan ham qo'llanadi.

Ideografik sinonimlari bir-biri bilan bir ma'noning turli darajalari bo'yicha ham farqlanishi ma'lum. *Aybdor/gunohkor* sinonimik juftligida gunohkorning darajasi aybdornikiga nisbatan yuqori. Lekin sinonimik qatorlardagi denotativ ma'no doirasidagi darajalanishlar xususida fikr yuritganda biroz ehtiyotkor bo'lish lozim. Masalan, *shamol*, *shabada*, *el*, *sabo* so'zlari graduonimik munosabat mavjud bo'lgan sinonimik qatorni tashkil qila olmaydi. Bizningcha, *shamol*, *el* so'zlari *shabada* va *sabo* so'ziga sinonim bo'la olmaydi. Zero, *shamol* va *shabada* so'zlari alohida voqeliklarni nomlab kelmoqda, ularning munosabati aynanlikka emas, farqlilikka asoslangan. *Achchiqlanmoq*, *g'azablanmoq*, *qahrilanmoq*; *nam*, *ho'l*, *shalabbo* kabi paradigmatic qatorlarda denotativ ma'noning darajalanishi mavjud bo'lib, bu kabi alohida voqelikni nomlovchi leksemalar o'zaro sinonim bo'la olmaydi.

2. O'zaro baho semalari bilan farqlanuvchi sinonimlar baholovchi sinonimlar deyiladi. Baholovchi sinonimlar aynan bir hodisani nomlashi bilan birga, ularda ushbu hodisaga bo'lgan munosabat farqli bo'ladi: *novcha*, *dorg'ul*, *naynov*, *darroz*. Bunday sinonimik qatorlarda atash semalari aynan bo'ladi, ifoda semalari har xil bo'ladi. Demak, bu kabi sinonimik qatorlarda denotativ ma'no va denotativ ma'no asosida hosil bo'ladigan signifikativ ma'no ham umumiy, aynan bo'ladi. Farqlilik esa konnotativ (emotiv) ma'noda

yuz beradi.

2. Sinonim leksemalar tilning qanday uslubiga xosligi, qo'llaniish doirasi, leksemaning davrga munosabatiga (yangilik, eskilik, zamonaviylik) ko'ra o'zaro farqlanadilar. Bu kabi sinonimlar uslubiy sinonimlar deyiladi. *Buloq, chashma* sinonimlaridan *buloq* oddiy so'zlashuv uslubiga xos bo'lsa, *chashma* badiiy uslubga xos. Yoki *buyruq, amr, farmon* sinonimlaridan *amr* eskirgan so'z sanaladi.

Sinonimlarning yuqoridan ajratilgan ideografik, baholovchi va uslubiy turlari muayyan sinonimik qatorda alohida-alohida mavjud bo'lishi yoki aralash holda uchrashi mumkin. Bitta sinonimik qatorda har uchala turni kuzatish ham mumkin.

Sinonimlarning konteksga bog'liq yoki bog'liq emasligiga ko'ra lisoniy (uzual) va nutqiy (kontkstual) sinonimiya ham ajratiladi. Lisoniy sinonimiya kontekstga bog'liq bo'lmaydi, u kontekstgacha shakllanadi, til egalariga tanlash imkonini beradi. Lisoniy sinonimiyaning yana bir o'ziga xosligi shundan iboratki, uning a'zolari bir jinsli bo'ladi. Ya'ni, sinonimik qator faqat bir sathga, bir turkumga oid leksemalardan iborat bo'ladi.

Sinonimlar tasnifi				
Tasnif belgisi		Sinonimiya turlari		
Ma'noviy yaqinlik	Absolut sinonimlar	Semantik sinonimlar		
		Ideografik sinonimlar	Baholovchi sinonimlar	Uslubiy sinonimlar
Kontekstga bog'liqligi	Lisoniy sinonimlar	Nutqiy sinonimlar		

Nutqiy sinonimiya esa nutqda voqelanadi. U nutqiy vaziyat uchun muhim vazifa bajaradi. Kontekstual sinonimiya turli jinsli til birliklaridan tashkil topishi mumkin. Sinonimiyaning bu turi H.Jamolxonov tomonidan atroflicha tahlil qilingan. Masalan, chinni va kosa leksemalarining ma'nolari bir xil emas: chinni "idish-tovoq, izolatsion materiallar yasash uchun ishlatiladigan oq loy"ni, kosa esa "piyoladan kattaroq idish"ni ataydi. Demak, ularning ideografik semalari teng emas: biri materialni, ikkinchisi esa shu materialdan yasalgan idishni anglatadi, shunga ko'ra ular sinonimlar sanalmaydi, ammo ayrim shevalarda *chinni* leksemasi *kosa* ma'nosida ham qo'llanadi, binobarin, shu shevaga xos kontekst ichida u *kosa* leksemasining sinonimiga aylanadi. Masalan, *Xoljonbika... xitoyi chinni nida moy olib keldi.* (J.Sh.) [Jamolxonov 2005, 280].

Ma'lumki, nutqiy sinonimlar antroposentrik tilshunoslik uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, til egalari nutq jarayonida tushunchalar o'rtasida aynanlikni topar ekan, ushbu umumiylikda

milliy tafakkur aks etadi. *Qora* leksemasi matnda *tundek*, *oq qordek*, *paxtadek*, *sutdek* kabi o'xshatishi bilan sinonim sifatida ishlatilishi mumkin. Bu kabi o'xshatishlar milliy ong orqali shakllangan bo'ladi. Zero, afrikaliklarda *oq* leksemasi *qordek* so'zi bilan, o'zbeklarda keng leksemasiga dengizdek so'zi sinonim bo'la olmaydi.

Xulosa

Sinonimiya tilning boy ekanligini belgilovchi ko'rsatkichlardan biridir. Sinonimiya til egalarining kognitiv rivojlanish darajasini, shu bilan birga tilning rivojlanishini ham belgilaydi. Sinonimlardan foydalanish subyektiv munosabatni aniq berishga, semantik belgilarni bo'rttirib ko'rsatishga, semantik farqlarni aniqlashtirishga yoki mo'tadillashtirish, uslublarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Sinonimlar nutqdagi vazifalar deb quyidagilar ajratiladi: nutqni betakror bo'lishi uchun bir so'zni o'rnida boshqasini qo'llashga imkon beradi; semantik farqlarni aniqlaydi; belgini kuchaytirib beradi; subyektiv munosabatni ifodalaydi.

Adabiyotlar

- Бозоров, О. 1995. Ўзбек тилида даражаланиш. Тошкент: Фан.
- Hakimova, M. 2021. *O'zbek tilida evfemizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari*. O'zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Toshkent.
- Jamolxonov, N. 2005. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: Talqin.
- Маҳмудов, Н. 1998. Тил. Тошкент: Ёзувчи.
- Миртожиев, М. 2010. Ўзбек тили семасиологияси. Тошкент: Mumtoz so'z.
- Rahmatullayev, Sh. 2006. *Hozirgi adabiy o'zbek tili*. Darslik. Toshkent: Universitet.
- Собиров, А. 2005. Ўзбек тилининг лексик сатҳини система сифатида тадқиқ этиш. Филол. фанлари докт. ...Дисс. Тошкент.
- Ҳакимова, М. 2019. Ўзбек тилида абстракт номлар семантикаси. Монография. Тошкент.
- Ҳакимова, М. 2022. Ўзбек тилида вақт маъноли луғавий бирликлар семантикаси. Монография. Тошкент.
- Ҳожиев, А. 1974. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. Тошкент: Ўқитувчи.

Modern interpretations of the relationship of synonymy in the Uzbek language

Muhayyo Khakimova¹

Abstract

This article analyzes the onomasiological, semasiological, anthropocentric interpretations of the phenomenon of synonymy. The factors causing the phenomenon of synonymy have been studied. The main attention is focused on cognitive and linguistic and cultural factors. In this, the synonymous lines formed as a result of knowledge of the universe and euphemistic uses were identified and analyzed. The article focuses on the different features of synonymy and graduonymy. Differences in the synonymy line and types of synonymy are further clarified.

Key words: *synonymy, anthocentric analysis, cognitive factor, anthocentric analysis, absolute synonyms, speech synonyms, connotation.*

References

- Bozorov, O. 1995. *Grading in Uzbek*. Tashkent: Science.
- Hakimova, M. 2021. *Linguistic-cultural characteristics of euphemisms in the Uzbek language*. Proceedings of the international scientific and practical conference on the development of the Uzbek language and issues of international cooperation. Tashkent.
- Jamolkhanov, H. 2005. *Current Uzbek literary language*. Tashkent: Interpretation.
- Mahmudov, N. 1998. *Language*. Tashkent: Writer.
- Mirtojiev, M. 2010. *Semasiology of the Uzbek language*. Tashkent: Classic word.
- Rahmatullayev, Sh. 2006. *Contemporary literary Uzbek language*. Textbook. Tashkent: University.
- Sobirov, A. 2005. *Researching the lexical level of the Uzbek language as a system*. Philol. doctor of science ... Diss. Tashkent.
- Khakimova, M. 2019. *Semantics of abstract nouns in the Uzbek language*. Monograph. Tashkent.
- Hakimova, M. 2022. *Semantics of time-meaning lexical units in the Uzbek language*. Monograph. Tashkent.
- Hojiev, A. 1974. *Annotated dictionary of Uzbek language synonyms*. Tashkent: Teacher.

---

¹Muhayyo K. Khakimova - doctor of philology, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-mail: khakimova197621@gmail.com

For reference: Khakimova, M.K. "Modern interpretations of the relation of synonymy in the Uzbek language". *Uzbekistan: language and culture. Linguistics*. 2023/1 (1): 16-30.